

ERFGOED BRUSSEL

Een publicatie van het Brussels
Hoofdstedelijk Gewest

DOSSIER
PARKEN EN TUINEN

N°009
DECEMBER 2013

Afb. 1a

Plan van Bastendorff (1821),
Sectie 4, kaartblad 4

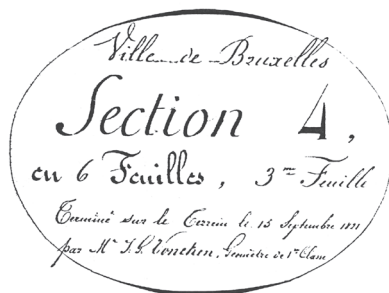
HET PLAN VAN BASTENDORFF

EEN BRUG TUSSEN HEDEN EN VERLEDEN

Hans BLANCHAERT

Archeoloog - Verbonden aan de Koninklijke
Musea voor Kunst en Geschiedenis, in opdracht
van de Directie Monumenten en Landschappen

In 2012 werd de reeks *Atlas van de archeologische ondergrond van het Gewest Brussel* voltooid. Deze werd aangevat in 1992 in samenwerking met de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis en vormt een archeologische inventaris van elke gemeente van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Vandaag, en na vijftwintig jaar onderzoek, blijkt een update noodzakelijk. Er zijn nieuwe noden waaraan moet beantwoord worden, waardoor het noodzakelijk is de inventaris te digitaliseren. Aangezien geschiedenis en archeologie een belangrijke geografische component hebben, werd hiervoor vertrokken vanaf een stevige cartografische basis. Voor de Vijfhoek is het zogenaamde plan van Bastendorff uit 1821 en bewaard in het Archief van de Stad Brussel, het belangrijkste document dat aangewend werd om deze geografische component te voeden.

Afb. 1b

Plan van Bastendorff (1821),
Sectie 4, kaartblad 3, detail.

Vandaag kan je op BruGIS -de cartografische website van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest- zones met gekend archeologisch potentieel raadplegen. Zo kan een politiek van preventieve archeologie toegepast worden binnen het kader van de ontwikkeling van stedenbouwkundige projecten. Deze archeologische zones werden recentelijk verrijkt met meer gedetailleerde archeologische data die de precieze contouren van de gebouwen en sites weergeven voor zover deze gekend zijn. Hierdoor kan men heel doelgericht ingrijpen bij het uitvoeren van archeologisch onderzoek. De cartografische data zijn georganiseerd in op elkaar geplaatste lagen en vormen de basis van een bescheiden historisch GIS (Geografisch Informatie Systeem): een digitale tool die het mogelijk maakt om ruimtelijke historische informatie relatief tot het grondgebied te verwerken en te raadplegen.

Voor de Brusselse Vijfhoek echter kon, door de hoge dichtheid van het archeologisch erfgoed en zijn band met het actuele gebouwde erfgoed, nog geen gedetailleerde cartografie geproduceerd worden. Op BruGIS verschijnt dit gebied dan ook als één grote zone met archeologisch potentieel, zonder dat deze verder gedetailleerd werd¹. Het is echter

de bedoeling om via BruGIS meer precieze informatie te kunnen opvragen over bijvoorbeeld gebouwen en sites binnen de Vijfhoek. De contouren achterhalen van deels bewaarde elementen is relatief eenvoudig. Iets complexer wordt het, wanneer gebouwen of andere stedelijke elementen moeten gelokaliseerd worden in zones waar de stad, vooral sinds de tweede helft van de 19de eeuw, een ware facelift onderging -denken we onder andere aan de Noord-Zuidverbinding of aan de veranderingen na de overwelving van de Zenne.

DIGITALISERING PLAN VAN BASTENDORFF (19DE EEUW)

Wanneer men verdwenen historische gebouwen of andere elementen wenst te lokaliseren, beschikt men best over een gedigitaliseerde versie van een primitief kadasterplan. Hiervoor wordt gebruik gemaakt van een gedigitaliseerde versie van het oudste kadasterplan van de stad Brussel: *Plan Parcellaire de la Ville de Bruxelles* gerealiseerd in 1821 door o.a. J.-P. Bastendorff en J. Gulikers² en waarvan de digitalisering werd uitgevoerd tussen augustus 2010 en september 2013

Dit plan is belangrijk voor het onderzoek naar de geschiedenis van Brussel, omdat het dateert van vóór de grote stedenbouwkundige werken van de tweede helft van de 19de eeuw. Dit betekent dus dat de kaart in grote mate de stad weergeeft zoals ze was voor de 19de eeuw, meer bepaald tijdens het ancien régime. Bovendien pasten de landmeters technieken van de moderne landmeetkunde toe, waardoor het plan relatief eenvoudig gekoppeld kan worden aan het huidige kadaster. Op die manier wordt het mogelijk om de exacte geografische locatie te bepalen van de verschillende elementen die erop weergegeven worden. De nauwkeurigheid van het plan in combinatie met zijn ouderdom, verantwoordde de keuze om dit plan te digitaliseren. Het document bestaat uit 8 verschillende secties, die allen uit verschillende kaartbladen bestaan, opgemeten door 7 landmeters.³ De schaal van elk kaartblad bedraagt gemiddeld 1/500.⁴ In totaal gaat het om 51 kaartbladen die samen een volledige

dekking van de stad Brussel voorzien en waarvan analoge en digitale kopieën werden gerealiseerd om de digitalisering goed te kunnen uitvoeren (afb 1a en 1b).

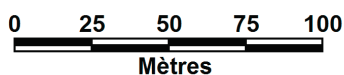
VECTORISEREN EN GEOREFEREREN

Om de informatiewaarde van kadasterplannen volledig tot haar recht te laten komen, moeten de gescande beelden omgezet worden tot vectorafbeeldingen. Een proces dat we aanduiden met de term vectoriseren. Dit betekent dat de gescande afbeelding -zijnde een rasterafbeelding, bestaande uit pixels- omgezet wordt tot een afbeelding bestaande uit afzonderlijke punten, lijnen en polygonen (veelhoeken). Een vectorafbeelding heeft twee grote voordelen. Eerst en vooral zullen deze beelden bij vergroting niet afnemen in kwaliteit, terwijl dit wel het geval is bij rasterafbeeldingen (de afzonderlijke pixels worden zichtbaar wanneer men inzoomt op het beeld). Ten tweede kan bij een vectorafbeelding een waarde toegekend worden aan elk attribuut (bijvoorbeeld percelen, gebouwen en straten), zodat al deze elementen apart kunnen bevraagd worden. Een rasterbeeld daarentegen is in feite een attribuut op zichzelf en kent dus slechts één enkele waarde (voor afbeelding 1 is dit bijvoorbeeld "Plan de Bastendorff, Section 4, feuille 3"), terwijl ze in feite tal van andere attributen in zich draagt, die bij een vectorbeeld afzonderlijk benoemd kunnen worden.

Heel eenvoudig kunnen we stellen dat we een 19de-eeuws digitaal kadasterplan maken, dat -net zoals een modern kadasterplan- bestaat uit individuele percelen, gebouwen en straten. Alle elementen van dit kadasterplan (ook wel aangeduid als *features* hebben een uniek nummer, zodat er informatie kan opgevraagd worden over elk een van deze features. Het is vervolgens echter ook aan te raden dat dit gedigitaliseerde kadasterplan gelinkt kan worden aan het huidige kadaster, zodat de plaats van een punt op het 19de-eeuws plan overeenkomt met de plaats van datzelfde punt op het huidige kadasterplan. We moeten met andere woorden het 19de-eeuws plan koppelen aan een

- PLAN VAN BASTENDORFF
- BASISPLAN URBS

Afb. 2
Percelen van het plan van Bastendorff gegeorefereerd t.o.v. het huidige kadaster ter hoogte van het voormalige Groot Begijnhof (basisplan Brussels UrbIS)

Afb. 3

Uitsnede van het plan van Bastendorff. Perceelblok in de Hertogstraat georeferereerd t.o.v. het huidig kadaster (basisplan Brussels UrbIS)

modern coördinatenstelsel. Dit proces noemen we georefereren. Met andere woorden: de locatie van het stadhuis op het gevectoriseerde 19de-eeuws plan moet zich op exact dezelfde locatie (lees: op exact dezelfde coördinaten) bevinden als de locatie van het stadhuis op het modern kadasterplan. Dit zorgt ervoor dat we beide documenten nauwkeurig met elkaar kunnen vergelijken en kunnen bepalen welke stadsdelen een verandering ondergingen sinds 1821 en welke onveranderd bleven.⁵ (afb 2)

Om het kadasterplan van Bastendorff te koppelen aan een modern coördinatenstelsel, dienden we dus elk kaartblad afzonderlijk te georefereren. De scans werden, aan de hand van het daartoe voorzien computerprogramma GeoMedia zodanig gepositioneerd, dat de elementen op de kaart overeenstemmen met de elementen op het huidige kadasterplan (afb 3). Voor kaarten of plannen die nauwkeurig opgesteld werden vergt dit niet al te veel problemen. Vaak is het zo dat dit goed doenbaar is voor 19de-eeuwse en latere documenten maar meer problemen vergt voor oudere kaarten omdat deze laatste minder nauwkeurig opgemeten werden, of met onbekende meetstrategieën. In het geval van het plan van Bastendorff werden we echter voor weinig problemen gesteld.

Enmaail een kaartblad georeferereerd werd, kon het gevectoriseerd worden. Elk *feature* afgebeeld op de gescande kaartbladen (percelen, gebouwen, tuinen, koeren, straten, pleinen, fontein, waterputten, waterlopen,...) werd één voor één hertekend. Daarenboven werd elk van deze *features* voorzien van een individueel nummer en van extra optionele informatie (perceelnummer, straatnaam, eigenaam,...). Dit zeer arbeidsintensieve werk nam de meeste tijd van het onderzoek in beslag. Uiteindelijk werden bijna 50.000 elementen hertekend, waaronder 12.097 percelen, 17.690 gebouwen, 9.336 koeren, 1.868 tuinen, 535 straten, 45 trappen, 17 pompen, 16 fontein, 7 watermolens en ga zo maar door. Aangezien elk van deze elementen voorzien werd van een uniek nummer, kunnen ze allen apart bevraagd worden. Dankzij het

Afb. 4

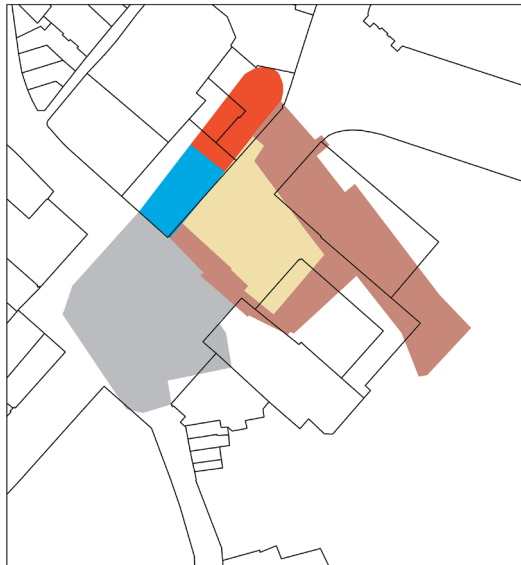
Thematische kaart van Brussel die het wegennet (zwart), de voormalige loop van de Zenne (blauw) en de restanten van de tweede stadsomwalling (oranje) weergeeft, op basis van de vectorkaart van het 19de-eeuws kadasterplan.

aanwenden van subcategorieën (straten, percelen, gebouwen,...) kunnen ook thematische kaarten gemaakt worden: kaarten die het 19de-eeuwse wegnnet weergeven in relatie tot de voornaamste gebouwen, of een kaart die de restanten weergeeft van de voormalige stadsomwalling, of de watervoorzieningen in de stad. De mogelijkheden zijn met andere woorden bijzonder uitgebreid. (afb 4)

.....
**DIGITALISEREN VAN KAARTEN
 UIT HET ANCIEN RÉGIME**

Het gevectoriseerde 19de-eeuwse plan is niet enkel interessant op zich -d.w.z. als exact beeld van de stad Brussel in 1821, ingevoerd in een modern coördinatenstelsel- het vormt eveneens een brug tussen het moderne kadaster en kaarten uit het ancien régime -zoals de kaart van d'Archambault (1774), de kaart van Blaeu (1649) en de kaart van Deventer (±1550)- zodat we ook elementen van deze oudere kaarten exact kunnen lokaliseren. Deze oudere kaarten kunnen immers niet rechtstreeks gelinkt worden aan het moderne kadaster omwille van diverse redenen: te fors veranderd stadsbeeld, ongekend en onnauwkeurig meetstelsel, metrisch onnauwkeurige figuratieve kaarten, enz. Vaak kunnen ze echter wel gekoppeld worden aan het digitale 19de-eeuwse kadasterplan, omdat ze chronologisch gezien er minder ver van verwijderd zijn. Aangezien dit plan gekoppeld werd aan reële coördinaten, worden ook de elementen op plannen uit het ancien régime gelinkt aan hun eigenlijke locatie.

Op die manier wordt het mogelijk om eveneens thematische en/of chronologische kaartlagen te maken van het ancien régime. Gebouwen of andere elementen (fontein, straten, verdedigingssystemen) die vandaag verdwenen zijn uit het straatbeeld, kunnen vandaag zeer precies gelokaliseerd worden door de vergelijking van historische kaarten met het 19de-eeuwse kadasterplan (afb 5). Binnen het kader van het beheer van de preventieve archeologie, laat deze tool dus toe de substructuren te preciseren die eventueel ontdekt kunnen worden tijdens opgravingen uitgevoerd voorafgaand aan de realisering van stedenbouwkundige projecten.

Afb. 5
 Lokalisering van het Coudenbergpaleis met de kapel (rood), de Aula Magna (blauw), het woongedeelte en bijgebouwen (bruin), de binnenkoer (beige) en het Baliënplein (grijs) t.o.v. het huidige kadaster (basisplan Brussels UrbIS).

.....
PERSPECTIEVEN

Het project om een historisch GIS uit te werken van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest kreeg met de realisatie van een gevectoriseerd 19de-eeuws kadasterplan een forse duw in de rug. Een digitalisatieproces van drie jaar resulteerde in een vectorkaart van bijna 50.000 features. Niet alleen werd hierdoor een accurate weergave verkregen van Brussel in 1821, deze vectorkaart werd ook toegewezen aan een modern coördinatenstelsel waardoor de 19de-eeuwse stad nauwgezet onderzocht kan worden in relatie tot de huidige stad. Bovendien wordt het dankzij dit vectorbestand veel eenvoudiger om ook verdwenen gebouwen uit het ancien régime precies te lokaliseren. Het volgende objectief is een veel gedetailleerder visualisatie van de zone van de Brusselse Vijfhoek op BRUGIS opdat we een zo optimaal mogelijk historisch GIS verkrijgen voor het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

NOTEN

1. Binnen de reeks van de Atlas vormde de Vijfhoek al wel het onderwerp voor complementaire thematische studies: CABUY, Y. & DEMETER, S., *Atlas van de archeologische ondergrond van het Gewest Brussel. 10.1 Brussel. Vijfhoek. Archeologisch potentieel*, Brussel, 1995 & CABUY, Y. & DEMETER, S., *Atlas van de archeologische ondergrond van het Gewest Brussel. 10.2. Brussel Vijfhoek. Archeologische ontdekkingen*, Brussel, 1997.
2. ASB, Kaarten en plannen, *Plan parcellaire de Bruxelles*, J.B. Bastendorff, 1821, 48.
3. Section 1 (7 kaartbladen): J. Gulikers; section 2 (7 kaartbladen): Boonaerts; section 3 (8 kaartbladen): J.-P. Bastendorff; section 4 (6 kaartbladen): Voncken; section 5 (4 kaartbladen): Sablon; section 6 (6 kaartbladen): J.-B. Guiot; section 7 (8 kaartbladen): Vandenstein; section 8 (5 kaartbladen): J.-P. Bastendorff.
4. DANCKAERT, L., *L'évolution territoriale de Bruxelles. La cartographie de 1550 à 1840*, p. 97-98, Brussel, 1968.
5. Voor meer info over de begrippen vectoriseren en georefereren zie: GREGORY, I., *A place in History: A guide to using GIS in Historical Research*, Oxford, 2003; RUMSEY, D. & WILLIAMS, M., *Historical maps in GIS, Past Time, Past Place. GIS for History*, Californië, 2002; *Practical GIS analysis*, Londen, 2002.

DE PITTORESKE TUIN VAN HET MUSEUM VAN BUUREN. TUSSEN TUINBOUW EN NATUURLIJK DECOR

P.58

... de nieuwe vereniging zal proberen om in België de meest betoverende van alle tuinen populair te maken omdat hij, veel meer nog dan de vroegere landschapstuin, rechtstreeks geïnspireerd is op de voorbeelden van de natuur zelf: hij is wat we de natuurlijke tuin zouden kunnen noemen of, met een ingewikkelder term, de subspontane tuin: het is wat de Engelsen de *Wild Garden* noemen, de wilde tuin, met alle speciale versies die hij in Engeland omvat: de *Water and Bog Garden*, de water- en moerastuin; de *Rock and Alpine Garden*, de rotstuin en alpiene tuin; de *Wall Garden*, de ommuurde tuin, het varenveld, de perken van vaste planten, door genaturaliseerde planten overwoekerde hoeken enz. Maar tegelijkertijd zal de vereniging ernaar streven om, in deze diverse vormen van de natuurlijke tuin, de nadruk te leggen op het zoeken naar totaaleffecten zodat de tuinkunst een dominante plaats krijgt bij het aanleggen van deze pittoreske taferelen waar teugelloze fantasie en gekunsteldheid soms de overhand nemen, zelfs in Engeland. Deze tuin wordt De Nieuwe Pittoreske Tuin, dat betekent een harmonische combinatie van verschillende natuurlijke en kunstmatige decoratie-elementen die een aantrekkelijk kader vormen waarin planten, bomen en struiken in een charmante en bekoorlijke overvloed groeien en gedetailleerde of totaal-taferelen creëren die kunnen concurreren met het palet van de kunstenaar".

"... Ook iedereen die wil dat zijn favoriete planten bloeien in omstandigheden die overeenkomen met die van hun oorspronkelijke habitat, die graag wil dat ze vrij kunnen acclimatiseren in zijn tuin, zonder beperkingen en zoals in hun habitat, kan geen genoeg nemen met een traditionele landschapstuin en ook niet met een geometrische tuin. Hun tuin zal minder koud, minder afgemeten en veel vari-

eerder zijn, interessant bij elk stap en in elk seizoen. Hij zal hen vertellen over rotsen en water, grillige silhouetten waarvan de natuur het geheim kent, koele valleien, spontane bloeivormen, murmelende beekjes, excursies in open lucht, door berg en dal. Dat wordt de nieuwe pittoreske tuin, de enige tuin die toelaat om echt pittoreske en vrijwel natuurlijke taferelen te creëren en te beantwoorden aan de fysiologische behoeften van talrijke gevarieerde planten.

P.63

De volgens de regels aangelegde tuin is geslaagd als hij perfect beantwoordt aan een aantal lokale eisen. Het is in essentie de tuinstijl die het beste past in de onmiddellijke omgeving van woningen.

enkele plantensoorten, ..., geraniums en begonia's, samengepropt in rechtlijnige compartimenten waar ze alleenheerser zijn. Dit kan de liefhebber van planten en vooral van natuurlijke schoonheid niet blijven boeien. Het effect dat ontstaat is echt al te eenvoudig, te gemakkelijk, te oppervlakkig: de geometrische tuin wordt snel banaal, gewoon en eentonig.

P.65-66

Zo is het vaak erg fraai om in de onmiddellijke nabijheid van de woning een tuintje met kleine terrassen, trappen en geometrische parterres aan te leggen. Deze symmetrisch aangelegde decoratie vormt een nuttige overgang tussen de regelmatige lijnen van het gebouw en de kronkelige en grillige bochten van de natuurlijke tuin. In sommige parterres kunnen rozen worden gezet, liefst in eenkleurige vakken: dat is de kleine rozentuin van de liefhebber. Hoewel het om een gekweekte soort gaat, blijft de roos met haar elegante vorm, haar parfum en haar kleuren altijd een pracht in onze tuin.

P.66 KADERTEKST

Het is een regelmatige tuin zonder directe relatie met de woning, los van het park. Edouard André bedacht zo een nieuw type tuin: de rozentuin, de eerste tuin met

maar één variëteit, waarvan L'Haÿ voortaan het archetype is. In deze compositie zijn het plan en de formele kenmerken van de rozenstruiken nauw met elkaar verbonden... Door af te zien van de schikking van rozenstruiken als afzonderlijke soorten bracht Edouard André in 1899 een breuk tot stand, en introduceerde hij een esthetisch meer verfijnde globale compositie: voortaan maakt de rozentuin deel uit van de tuinkunst... Maar de grootste verrassing op het einde van de 19de eeuw was het veelvuldige gebruik van rankende rozen ... geleid in de vorm van guirlandes klimmen ze omhoog langs pijlers, latwerkportieken, gevelmuren van rozenpriëlen en volgen bogen of bedekken een rostuin. Deze manier om gebruik te maken van de talrijke decoratieve effecten van rozenstruiken is volledig nieuw; het maakt structuur, volume en een verticaal elan in de tuin mogelijk, daar waar rozen tot dan toe veelal niet meer dan groepen fantasieloze struiken waren.

P.74

De *Herbaceous border* is vooral gebaseerd op de kleurentheorie, het is de bedoeling om complementaire kleuren dicht bij elkaar te brengen. We moeten niet bang zijn wit toe te voegen om de intense kleuren te verzachten en de flette kleuren te verlevendigen. We moeten dus kiezen voor gelijktijdige bloeidata. Inspelen op de verschillen in vorm, een grote geïsoleerde bloem die gecombineerd wordt met kleine, overvloedig bloeiende planten. Rekening houden met de formaten en ze afwisselen. We moeten ervoor zorgen dat de planten niet hoger worden dan een meter om het opbinden te vermijden, want dat is moeilijk te verbergen en ontleemt de border zijn natuurlijke aspect. De planning van de border houdt rekening met vier bloeiseizoenen: mei, juni-juli, augustus, september-oktober. Het is belangrijk grotere oppervlakten te voorzien voor de lentebloemen want die hebben minder bloemen. De lege ruimten tussen winterharde planten kunnen worden opgevolgd met eenjarige.

Over het algemeen neutraliseren complementaire kleuren elkaar en leveren ze mooie effecten op, op voorwaarde echter dat de gebruikte tinten niet schreeuwerig worden. Want voor de harmonie van bloemen moeten we altijd streven naar zachte en lieflijke effecten en niet naar vloekende kleuren... Dat heeft uiteraard niets te maken met die eenkleurige, schreeuwerige, rode massa's begonia's of geraniums die enkel simpele zielen kunnen bekoren. Neen, hier gaat het niet om lavis met vlakke tinten maar om harmonische picturale effecten, waar de kleuren en de nuances elkaar tot hun recht laten komen... deze terrassensembles mogen niet meer worden samengesteld uit variëteiten van dezelfde soort... We moeten niet meer werken met een strakke en homogene mix, maar integendeel met kleurvlakken van verschillende planten van eenzelfde variëteit, waarbij de variëteiten met de zachtste tinten moeten overheersen. In de kleurenharmonie is er nog een regel die nauwelijks uitzonderingen verdraagt: als we twee tinten van eenzelfde kleur willen combineren, moeten dat twee tinten van dezelfde familie zijn. Bijvoorbeeld: ultramarijn met licht kobaltblauw of vermiljoenrood met zalmroze enz. Als de *Border* in meer dan één seizoen moet bloeien, verdelen we de oppervlakte eerst in seizoenen en dan verspreiden we deze seizoensvlekken van het ene uiteinde tot het andere zodat de border in elke geplande periode volledig lijkt te bloeien... Zoeken naar variatie en nooit twee keer hetzelfde arrangement herhalen.

P.78

... Het aantal tuinliefhebbers dat voor één verblijfplaats heeft voor de zomer en de winter stijgt. Hier bewijzen heidegrondplanten hun grote nut, ze hebben voor het merendeel groenblijvende bladeren. Aangezien de tuinen ook steeds kleiner worden, bieden veel heidegrondplanten -waaronder de mooiste- het voordeel dat ze beperkt van afmeting zijn en dus een rijke plantentooi mogelijk maken op weinig ruimte.

schitterende kleurharmonieën en, wat bijzonder interessant is, laat dit de creatie toe van tuinen die zelfs hartje winter mooi zijn. Want het groenblijvende blad van heidegrondplanten wordt gecombineerd met de bloemen van de kerstroos, het hybride nieskruid, het lenteklokje, het sneeuwkllokje, de krokus enz. tot het moment dat de eerste heideplanten (*Erica carnea*, *Erica carnea alba*, *Erica mediterranea*, enz.) en de eerste rododendrons (*Rhododendron praecox superbum*, *Rhododendron lapponicum*, enz.) beginnen te bloeien.

alle rododendrons maar geen geënte, alle azalea's, verschillende heideplanten, alle soorten *Kalmia*, *Andromeda*, *Clethra*, *Gaultheria*, *Ledum*, *Oxycoccus* en *Pernettya* die later dikke roze of blauwe besen krijgen, *Vaccinium* enz..

Als de ligging en de configuratie van het terrein het toelaten, wordt in de laagste plek van de tuin een waterpartij met onregelmatige vorm aangelegd. De afmetingen variëren natuurlijk volgens de grootte van het terrein... Als het door de aard van de bodem onmogelijk is een natuurlijke waterpartij aan te leggen kan deze vijver of dit kleine waterbekken voor weinig geld worden geconstrueerd in gewapend beton, ... Een kleine waterstraal welt op uit een hoger gelegen rots en stroomt naar beneden richting waterpartij en vormt zo watervalletjes. De vijver wordt bevolkt door waterlelies met bloemen in diverse kleuren en vele andere waterplanten: waterweegbree, aronskelk, pijlkruis, papyrus enz. Vlak bij het water, in de frisse aarde die rond de vijver en naast de beek ligt, wordt rijke moerasflora aangeplant... Een paar grote decoratieve planten vormen een wirwar van smalle en slanke bladeren: Provencieriet, bamboe, eulalia, gele moeraslis en de prachtige Japanse iris. De *spirea aruncus* richt zijn witachtige thyrussen op. Tussen deze grote bladermassa's is een hele reeks lage planten verspreid: dotterbloem, moerasvergeetme-nietje, verschillende rustieke orchideeën, penningkruis en vooral sleutelbloemen:

inheems, uit China, uit Japan, uit de Himalaya.

Waterlelies zijn de koningen onder onze waterplanten.

P.80

de vulgarisatie van gewone robuuste planten die in België niet gekend zijn.

kleine tuinen die nauwelijks enkele vierkante meter groot zijn en honderden verschillen de alpiene planten bevatten, verspreid over enkele rotsen [...] van kalksteen afkomstig uit de Maasvallei.

de talrijke soorten en variëteiten van steenbreek met uitgesneden bladeren, die in de lente een prachtig tapijt van witte, roze, rode, gele en andere kleuren bloemen vormen; en verder het hele gamma aan kruipende vetplanten (*Sedum*) die niet alleen een mooi tapijt van gevarieerde bladeren vormen, maar ook witte, roze, oranje en andere kleuren bloemen krijgen; ook de kleine grasachtige witte en blauwe klokjes, in goed gedraineerde grond, de stengellose gentiaan en de kleine lentegentiaan (*Gentiana verna*), allebei prachtig blauw; groene en gouden sagina, de aubrietia, het stekelnootje, het goudknopje, ereprijs, kruipende flox, klimtijm enz.

Meestal is een dergelijke muur een steunmuur die de grond van een talud of terras tegenhoudt. De muur is opgetrokken uit platte stenen met onregelmatige vorm, gevoegd met aarde. Alle spleten en voegen tussen de stenen kunnen worden beplant met een groot aantal soorten planten die goed gedijen in of op oude muren en... dat zijn vooral nagelbloemen, de ontelbare papaversoorten, randjesbloemen, aubrietia's, schildzaad, valerian, huislook, sommige soorten steenbreek, leeuwenbekken, zeepkruid en honderden andere planten die op verticale rotsen groeien... Sommige ietwat tere planten die vooral de vochtigheid van onze regenachtige winters slecht verdragen, kunnen trouwens het beste acclimatiseren op een muur: de verticale positie van de muur verzekert

een perfecte drainage van de plantgrond.

P.82

Net als rocaille wordt een bloemenwand beschouwd als "de triomf van de lentebloei tijd.

P.84

De liefhebber van wilde begroeiing kan zijn fantasie de vrije loop laten door bepaalde plaatsen te laten overwoekeren door plantensoorten die al snel echte kolonies vormen, plantenbiotopen zoals die in de natuur te vinden zijn. Hier zijn dat bolgewassen: sneeuwklonjes, krokussen, chionodoxa (sneeuwroem), druifhyacinten, wilde hyacinten en tulpen, anemonen, narcissen, lelies en tijloos, die in grasperken tussen rocaille en in het onderhout echte veelkleurige tapijten vormen... Die planten vragen geen enkel onderhoud. Ze acclimatiseren snel.

door er duizenden witte en gele narcissen, tulpen (de soorten *Tulipa sylvestris*), enz. graslelies en alle soorten vroegbloeiende bloembollen in te laten acclimatiseren...

toegevingen mogen worden gedaan aan stijlen die zich inspireren op een verschillende esthetica

het zijn met name water, stenen, bloemen en dwergheesters. De Japanse tuin is in feite een microkosmos, een echte verkleinde wereld op zich. Op de kleinste schaal en zelfs in miniatuur kunnen hier vijvers, valleien, watervallen, rotsen en eilanden in worden gecreëerd. Het is het type van tuin dat bijzonder inspirerend is voor de aanleg van heel kleine oppervlakten, hoewel het ook geschikt is voor grote tuinen.

waarin de naar het licht en de geest strevende plantaardige levenskracht geconcentreerd is.

HET FONDS HOBÉ IN DE ARCHIVES D'ARCHITECTURE MODERNE. WAT VERBERGEN DE LEEMTES?

P. 99 (KADERTEKST)

Hij komt uit geen enkele school, ging nooit naar een

academie en noemt zichzelf een eenvoudige bouwleraar.

[Hij] heeft tal van privéwoningen gebouwd en daarin de principes van rede, elegantie, methode en smaak dusdanig toegepast dat zijn oeuvre de aandacht getrokken heeft van de meest vooraanstaande critici, onder wie Léonce Bénédite, de eminente conservator van het Musée du Luxembourg in Parijs. De meeste van zijn gebouwen zijn aantrekkelijk door hun originaliteit waarin de eenvoud nooit ver weg is. Hij heeft in De Panne het merendeel van de chalets gebouwd die langs de kust verspreid staan; ze vertonen allemaal een zekere verwantschap, geven dezelfde indruk van comfort en uit de aanblik van hun buitenkant ontstaat het gevoel dat hun architectuur in harmonie is met de streek waar ze gebouwd zijn, dat ze een eenheid vormen met het omringende landschap. De interieurs liggen in het verlengde van de buitenkant: eenvoud en goede smaak vormen de leidraden bij de inrichting van de vertrekken die zeer doordacht geschikt zijn volgens hun bestemming (...) [Zijn woningen] vloeien in zekere mate voort uit de indruk die hij heeft overgehouden aan een reis in Zuid-Engeland, dat bezaaid is met smaakvolle cottages die een intelligent gevoel uitademen van huis en haard en die stuk voor stuk modellen zijn van rationeel bouwen.

P. 99

Men kan, zo zei de architect, alleen maar kritiek hebben op het officiële architectuuronderwijs. Men onderricht er de studenten in het bouwen van parlementsgebouwen, vredespaleizen, altijd maar paleizen! Van huizen, eenvoudige huizen waar ieder van ons in woont, is nooit sprake. Maar hoeveel huizen worden er gebouwd voor één paleis? Mijnheer Hobé zou dus graag zien, zoals iedereen door logisch nadenken moet beseffen, dat men de studenten huizen leert bouwen, en hun eigen huis in het bijzonder. Op die manier zouden ze vertrouwd geraken met de praktische eisen waaraan een huis moet voldoen en die nu al te vaak worden verwaarloosd.

P. 102

Ik zou van Georges Hobé graag willen zeggen dat hij de aquarellist is van onze moderne architectuur. Niemand doet beter dan hij de blanke of geverfde materialen zingen, in een natuurlijk kader. Zijn grote constructies hebben niets gekunstelds en hij slaagt erin om aan de rand van de duinen, te midden van een groen landschap, kokette villa's neer te zetten in een vrolijke schakering van vormen en kleuren. Door de charme van hun aangename uiterlijk vergeet men dat ze barok van lijn zijn, grillig van profiel en vaak met een ingewikkeld grondplan. Maar ondanks deze reserves geloof ik dat deze architect, doordrongen als hij is van de hedendaagse Engelse woningarchitectuur, die op eigentijdse wijze de bouwtradities van de 17de en 18de eeuw voortzet, een van de zeldzame bouwmeesters van bij ons is die in staat zijn de kroon op een gebouw te zetten.

P. 102-103

Van meubilair en binnenhuisinrichting was hij nadien overgeschakeld op de architectuur, en deze nieuwe activiteit sloppte hem voortaan helemaal op. Dat was een veertigtal jaar geleden: de periode van de befaamde modern style. Maar zijn sobere, elegante en kokette smaak weerhield hem ervan mee te doen aan de kronkelende, gebogen en krullende lijnen van de 'nieuwe stijl' die zo snel weer achterhaald was. Zich inspirerend op de comfortabele, charmante en klare eenvoud van de Engelse cottages, had G. Hobé dadelijk zijn eigen stijl gevonden. In winkelpuien, villa's en stadswoningen is zijn signatuur direct herkenbaar. Hij heeft de zeedijk en de duinen van De Panne, de Ardennen en de omgeving van Brussel bevolkt met talloze chalets en buitenhuizen waarvan de buitengewone variatie zijn bijzondere stempel draagt. Zonder de slaaf te zijn van een bepaalde stijl plooiden zijn vruchtbare fantasie zich moeiteloos volgens de vereisten van de ligging, het natuurlijke decor en de bodemgesteldheid. Daar ligt het geheim van de verleidelijkheid in de ontwerpen van Hobé: bungalows beschut

tegen de zeewind onder hun kap van pannen of leien, villa's die hun terrassen uitstrekken naar de zon, hotels die licht en licht binnenlaten langs hun uitspringende erkers en loggia's. Deze uitnodigende gevels zijn geen decor uitgedacht voor het vermaak van de kinderen of de eigenliefde van de eigenaars: ze zijn een en al constructie en plan.

P. 103

Hij deed nooit architectuurstudies. Als bekwaam schrijver werkte hij eerst als meubelmaker en richtte zijn eigen zaak op. Hij werd naar mijn mening een van de meest opmerkelijke architecten, zo niet de meest opmerkelijke van de hele groep [Govaerts, Hobé, Hankar, Horta, Serrurier-Bovy, Van de Velde, Van Rysselberghe], niet in de creatie van zijn gebouwen, maar in het ontwerp van zijn villa's en privéwoningen die altijd eenvoudig en goed gebouwd waren. Ik weet dat veel vakgenoten hem verwijten nooit het niveau van grote kunst te hebben bereikt, maar één ding is zeker en van grotere waarde in mijn ogen, dat is dat Hobé gezonde en functionele constructies heeft gerealiseerd waarin men op een aangename manier kan leven zonder gebukt te gaan onder de enorme onderhoudskosten die de artistieke bedensels van die tijd meebrachten. Rond hem schaarde zich een falanx van jongeren die in zijn kantoor werkten waar ze, geloof me, veel meer leerden dan op school.

P. 114

Een van de bekoorlijke villa's van G. Hobé, uitgewerkt op een bondige manier die er charme en kracht aan geeft; de witte bepleistering en de paarse kleur van de leien zijn goed gekozen en verhogen het karakter. Voor het huis ligt een eenvoudig voortuintje waarin slechts twee kleine trapjes opvallend die de verbinding vormen tussen het gazon en het terras, en ten slotte een eenvoudig en parmantig hek. Met dat alles is G. Hobé erin geslaagd een zeer sympathiek geheel te ontwerpen.

NEWS

VRIJWARINGSMAAT- REGELEN

BESLISSINGEN
GENOMEN DOOR
DE REGERING TOT
1 NOVEMBER 2013

DEFINITIEVE BESCHERMING

12/09/2013

Geheel van huizen

Bescherming van de voorgevels en de daken

Stafhouder Braffortstraat 9-11, 13-15, 17-19, 21-23
Etterbeek

17/10/2013

Huizen Jaspar

Bescherming van de gevels en bedakingen

Stenenkruisstraat 76, 78, 80
Sint-Gillis

INSTELLING VAN DE BESCHERMINGSPROCEDURE

30/05/2013

Kasteel Jolymont

Bescherming van de totaliteit van het kasteel en de omgeving

Middelburgstraat 70
Watermaal-Bosvoorde

18/07/2013

Villa Puy Fleuri

Bescherming van de totaliteit van de villa

Winston Churchillaan 228
Ukkel

HL

VERSCHIJNT BINNENKORT

ERFGOED BRUSSEL 010

APRIL 2014

JEAN-BAPTISTE DEWIN

**HET TIJDSCHRIFT ERFGOED BRUSSEL
IS TE KOOP IN DE BOEKHANDEL
gewoon nummer € 10, dubbelnummer € 20,**

**OF PER ABONNEMENT.
ALS U EEN JAARABONNEMENT WILT VOOR 2014
(twee gewone nummer en een dubbelnummer)**

Gelieve het bedrag van € 29 te storten op rekeningnummer
BE 31 0912 3109 5455/BIC GKCCBEBB (op naam van Directie
Monumenten en Landschappen) met de vermelding "Tijdschrift
Erfgoed Brussel" en naam, voornaam en volledig adres van de
bestemming.

REDACTIECOMITÉ

Jean-Marc Basy, Stéphane Demeter,
Paula Dumont, Murielle Leseque,
Cecilia Paredes en Brigitte Vander Bruggen

SECRETARIAAT

Cindy De Brandt en Linda Evens

REDACTIE

Raymond Balau, Hans Blanchaert, Bruno Campa-
nella, Nicolas de Villenfagne, Eric Hennaut,
Serge Kempeneers, Catherine Leclercq,
Harry Lelièvre, Anne-Marie Sauvat

VERTALING

Gitracom, Hilde Pauwels en Erik Tack

NALEZING

Mia Verstraete tekstchirurg, Suzanne Gillijns,
Stephan Van Bellingen, en de leden van het
redactiecomité

VORMGEVING

Supersimple.be

DRUK

Dereume Printing

BEDANKINGEN

Jean-Marie Bailly, Philippe Charlier,
Julie Coppens, Philippe de Gobert,
Alexandre Carleer, Alice Gerard,
Gaspard Jedwab en Alfred de Ville de Goyet.

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Arlette Verkruyssen, directeur-generaal van
Brussel Stedelijke Ontwikkeling - Gewestelijke
Overheidsdienst Brussel / Directie Monumenten
en Landschappen, CNN - Vooruitgangstraat 80,
1035 Brussel.

*De artikelen zijn gepubliceerd onder de
verantwoordelijkheid van de auteurs. Alle rechten
voor het reproduceren, vertalen of herwerken zijn
voorbehouden.*

HERKOMST VAN DE FOTO'S

*Mochten er ondanks onze inspanningen om
alle reproductierechten te betalen toch nog
gerechtigden zijn die niet gecontacteerd werden,
dan worden zij verzocht zich kenbaar te maken bij
de Directie Monumenten en Landschappen van
het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.*

FOTO OMSLAG

Josaphatpark. Schaarbeek
(A. de Ville de Goyet, 2013 © GOB)

LIJST MET AFKORTINGEN

AAM - Archives d'Architecture Moderne
ARB - Académie royale de Belgique
BVPB - Brussels vereniging voor plantsoen-
beheerders
BRD - Bibliotheek René Pechère
KBR - Koninklijke Bibliotheek van België
GOB - Gewestelijke Overheidsdienst Brussel
- Documentatiecentrum van Brussel Stedelijke
Ontwikkeling.

ISSN

2034-578X

WETTELIJK DEPOT

D/2013/6860/018

**Cette revue paraît également en Français
sous le titre *Bruxelles Patrimoines*.**

ERFGOED BRUSSEL REEDS VERSCHENEN

ERFGOED BRUSSEL 001
NOVEMBER 2011
TERUG NAAR SCHOOL

ERFGOED BRUSSEL 002
JUNI 2012
DE HALLEPOORT

ERFGOED BRUSSEL 003-004
SEPTEMBER 2012
DE KUNST VAN HET BOUWEN

ERFGOED BRUSSEL 005
DECEMBER 2012
HÔTEL DEWEZ

ERFGOED BRUSSEL
EXTRA NUMMER 2013
HET ERFGOED SCHRIJFT
ONZE GESCHIEDENIS

ERFGOED BRUSSEL 006-007
SEPTEMBER 2013
BRUSSEL, M'AS-TU VU?

ERFGOED BRUSSEL 008
NOVEMBER 2013
INDUSTRIËLE ARCHITECTUUR

BRUSSELS HOOFDSTEDELIJK GEWEST

10 €

ISBN 978-2-87584-053-0